Kohti solidaarisempaa kamppailua

Angela Y. Davis: *Naiset, rotu ja luokka* (*Women, Race and Class,* 1981). Suom. Anna Tuomikoski. Helsinki: Tutkijaliitto 2021. 312 s.

—

Mustan feminismin ja marxilaisen perinteen uranuurtaja Angela Davis käsittelee klassikkoteoksessaan *Naiset, rotu ja luokka* Yhdysvaltojen historiaa orjuuden ajalta aina 1980-luvun alkuun. Alun perin teos julkaistiin vuonna 1981 nimellä *Women, Race and Class*, ja sen luvuissa käydään läpi huomattava määrä eri aiheita orjuuden vastaisesta taistelusta varhaiseen naisliikkeeseen, mustien naisten klubiliikkeeseen, kommunistinaisten historiaan, lisääntymisoikeuksiin ja kotitöihin. Näitä kaikkia Davis tarkastelee teoksen otsikon mukaisesti sukupuolen, ”rodun” ja luokan analyysin kautta painottaen etenkin afrikkalaisamerikkalaisten naisten asemaa ja historiaa. Aktivistina, tutkijana ja filosofina tunnetulta Davisilta on aiemmin suomennettu vain hänen omaelämäkertansa *Angela Davis: An Autobiography* (1974, suom. *Sydämeni halusi vapautta,* 1975) ja onkin merkittävä lisäys suomenkieliseen tutkimuskirjallisuuteen, että Davisin *Women, Race and Class* on saanut vuonna 2021 ensimmäisen suomennoksensa.

Suuri osa Davisin teoksesta keskittyy naisten oikeuksien historiallisiin vaiheisiin ja samalla tematisoi historiankirjoittamiseen liittyviä vallan kysymyksiä. Eniten huomiota saavat Yhdysvaltojen varhainen naisliike ja naisten äänioikeusliike, joille pyhitetään jopa viisi teoksen kolmestatoista luvusta. Tarkastelemalla uudestaan kanonisoituja kertomuksia yhdysvaltalaisesta naisliikkeestä Davisin teos nostaa esiin kysymyksen siitä, kenen näkökulmasta naisliikkeen kamppailut on kirjoitettu ja ymmärretty. Miten erilainen kuva kyseisistä historiallisista prosesseista syntyy, kun lähtökohdaksi otetaan eri sortavien rakenteiden risteävyys ja sukupuolen rinnalle nostetaan ”rodun” ja luokan näkökulmat?

Davis tekeekin merkittävää työtä tuomalla esiin sorrettujen ryhmien kamppailuja, jotka jäävät helposti historiankirjoituksessa pimentoon. Yhdysvaltalaisen naisliikkeen on tyypillisesti nähty alkaneen vuoden 1848 Seneca Fallsin konferenssista, johon noin 300 osallistujaa kokoontui käsittelemään naisten oikeuksia. Kun naisliikkeen historiankirjoitus aloitetaan Seneca Fallsin tapahtumista, kanonisoidaan valkoisten ja porvarillisten naisten näkökulma ja ymmärrys naiseudesta. Konferenssia johtivat ajan keskiluokkaan kuuluneet valkoiset naiset, ja tämä näkyy Davisin mukaan myös tapahtuman julkilausuman sisällössä: siinä mainitaan vain ohimennen työhön liittyvä tasa-arvo eikä mustien naisten oikeuksista sanota sanaakaan (74–75). Valkoista ja porvarillista näkökulmaa painottavassa historiankirjoituksessa jätetään samalla huomiotta esimerkiksi mustien naisten pitkät kamppailuperinteet orjuuden ajoilta lähtien (luku 1) ja yhdysvaltalaisten työläisnaisten järjestäytyminen jo huomattavasti ennen Seneca Fallsin kokoontumista (luku 3). Vaiettujen historioiden esiintuomisesta teoksessa toimii hyvänä esimerkkinä

myös luku 10 ”Kommunistinaiset”, joka nimensä mukaisesti esittelee sekä mustien että valkoisten kommunistinaisten elämäkertoja ja kamppailuja yhdenvertaisemman yhteiskunnan puolesta.

Sen lisäksi, että Davis tuo esiin sorrettujen ryhmien historiaa, toimii hänen sukupuolta, ”rotua” ja luokkaa korostava analyysinsä keinona uudelleenarvioida aiempien kamppailujen kipupisteitä ja epäonnistumisia. Näistä yksi keskeisimpiä oli sokeus taloudelliselle riistolle niin orjuuden vastaisessa liikkeessä kuin sitä seuranneessa naisliikkeessäkin:

> Tavallisesti valkoiset orjuuden vastustajat joko puolustivat teollisuuskapitalisteja tai eivät olleet millään tapaa luokkatietoisia. Myös naisliikkeen ohjelmasta näkyi, että kapitalistinen talousjärjestelmä hyväksyttiin kyselemättä. […] Naisliikkeen keulahahmoille ei tullut mieleenkään, että Mustien orjuuttaminen etelävaltioissa, pohjoisen työläisten taloudellinen riisto ja naisten yhteiskunnallinen sorto saattaisivat kytkeytyä järjestelmän tasolla toisiinsa. (84–85)

Naisliikkeen luokkasokea näkökulma johti patriarkaatin puutteelliseen analyysiin, mikä osaltaan vieraannutti mustia ja työväenluokkaisia naisia liikkeen toiminnasta. Siinä missä porvarillinen naisliike korosti seksismiä luokkasorron ja rasismin kustannuksella ja näki naisten etujen ”vihollisena” miehet, sitoi luokkasorto ja rasismi työläisnaiset ja mustat naiset miehiinsä, joiden kanssa he jakoivat sorron eri muotoja (173). Näille ryhmille ensisijainen vihollinen ei ollut yleinen mieskategoria, vaan sortoa harjoittava pomo tai kapitalisti. Porvarillisten naisten äänioikeusliikkeen vajavainen ymmärrys patriarkaatista johti osittain kyseisen liikkeen entistä rasistisempaan ja luokkasortavampaan kehitykseen, kun liikkeen valkoiset naiset lähtivät yhteistyöhön ajan nousevien monopolikapitalistien ja etelän osavaltioiden rasististen vaikuttajien kanssa.

Davisin analyysit korostavat, miten feministiset, antirasistiset ja antikapitalistiset kamppailut eivät toimi, ellei niitä yhdistetä toisiinsa. Yksi teoksen keskeisimpiä argumentteja onkin se, että seksistiset, rasistiset ja luokkasortavat rakenteet ovat toisiinsa linkittyneitä – ja siksi myös eri sortomuotojen analyysit tulee yhdistää. Mikäli näin ei tehdä, on vallassa olevien luokkien helpompi käyttää hajota ja hallitse -taktiikoita. Tällaisesta solidaarisuuden ja sisaruuden (*sisterhood*) puutteesta on Davisin teoksessa useita esimerkkejä. Edellä kuvatun naisten äänioikeusliikkeen rasistisuuden lisäksi teoksessa käsitellään myös historiallisia pyrkimyksiä hajottaa yhdysvaltalainen työväenliike sisäisen rasismin avulla:

> Mustien ja valkoisten välisiä konflikteja ei puhjennut spontaanisti, vaan taloudellista valtaa pitävän luokan edustajat junailivat niitä tarkoituksella. Heidän oli ehkäistävä työväenluokan yhtenäisyys, jotta sen riistäminen kävi helposti. (152)

Davisin risteävien valtarakenteiden ja sorron muotojen analyysi julkaistiin 1980-luvun alussa, noin vuosikymmen ennen

Kimberlé Crenshaw'n (1989; 1991) keksimän intersektionalisuus-termin syntyä. Eri valtarakenteiden ja identiteettipositioiden risteäviä muotoja painottavasta intersektionaalisuudesta on tullut 2010- ja 2020-luvuilla globaalin feministisen liikkeen varsinainen *buzzword*. Vaikka monet osaavat nykyisin yhdistää intersektionaalisuuden mustan feminismin perinteeseen ja etenkin Crenshaw'n lainopillisiin teksteihin, intersektionaalisen analyysin marxilainen ja sosialistinen historia jää melko usein unohduksiin.

Esimerkiksi seksismin, rasismin, heteronormatiivisuuden ja luokkasorron risteävää analyysiä on tuotettu jo ennen Crenshaw'n termin syntyä. Yksi keskeinen lähtökohta tällaiselle teoretisoinnille löytyy rodullistettujen naisten 1970- ja 80-lukujen teksteistä, etenkin mustan feministisen ja sosialistisen aktivismin liikkeestä. Näihin intersektionaalisen analyysin edelläkävijöihin kuuluivat keskeisesti Angela Davisin lisäksi esimerkiksi bell hooks ja Audre Lorde, joista jälkimmäinen kuului myös Combahee River Collective -järjestöön.[1] Intersektionaalisuuden sijaan kyseiset aktivistit ja kirjoittajat käyttivät varhaisissa teksteissään muita samantapaisia termejä, kuten "*interlocking*" tai "*interconnected*".[2] Vaikka tässä 1970- ja 80-lukujen ajatteluperinteessä on paljon samaa kuin Crenshaw'n myöhemmissä teksteissä, löytyy niistä myös sävy- ja näkökulmaeroja. Tämä näkyy jo valitussa sanastossa: mustan sosialistisen feminismin teksteissä puhutaan tyypillisemmin kollektiivisuutta ja rakenteita painottavasta sorrosta (*oppression*) ja riistosta (*exploitation*), siinä missä Crenshaw'n teksteissä esiintyy useammin sana "syrjintä" (*discrimination*), joka voidaan helpommin tulkita yksilötason ongelmaksi.

Intersektionaalisuus-käsitteen viimeaikainen popularisoituminen ja valtavirtaistuminen tekee Davisin klassikkoteoksen suomentamisesta entistä ajankohtaisemman. Sillä on merkitystä, mihin aktivisti- ja ajatteluperinteeseen intersektionaalinen analyysi paikannetaan ja miten se ymmärretään. Onkin erityisen tärkeää palata intersektionaalisuuden juurille mustan sosialistisen feminismin liikkeessä nyt, kun intersektionaalisuus-käsitteestä käydään hegemonista kamppailua myös suomalaisella poliittisella ja kulttuurisella

1 Intersektionaalisen ajattelun juuret nähdään tyypillisesti jo 1800-luvun mustien naisaktivistien, kuten Sojourner Truthin ja Anna Julia Cooperin teksteissä. Myös Angela Davis tuo teoksessaan esiin, miten risteävien valtarakenteiden analyysiä löytyy esimerkiksi Sojourner Truthin 1800-luvun puheissa ja valkoisen kommunistinaisen Elizabeth Gurley Flynnin teksteissä 1900-luvulta.

2 Esimerkiksi Combahee River Collective Statementissa (1977) todetaan: "The most general statement of our politics at the present time would be that we are actively committed to struggling against racial, sexual, heterosexual, and class oppression and see as our particular task the development of integrated analysis and practice based upon the fact that the major systems of oppression are interlocking" (Combahee River Collective 1977/2012). Angela Davis (1982, 6) painottaa samantyylisesti: "Sexism can never be seen in isolation. It has to be placed in the context of its interconnections with racism, and especially with class exploitation".

kentällä. Siinä missä äärioikeisto yhdistää intersektionaalisuuden ja identiteettipolitiikan yleisen *woke*-vastaisen kampanjansa alle,[3] ovat liberaaleja arvoja mainonnassaan käyttävät korporaatiot valkopesseet intersektionaalisesta feminismistä pinnallisen representaatiokysymyksen: kun tarpeeksi monenlaisia kehoja näytetään mainoksissa, elokuvissa tai yritysten johtoasemissa, on yhdenvertaisuus näennäisesti saavutettu.[4] Kulttuuriset representaatiot ovat toki merkittäviä – niillä voidaan joko kyseenalaistaa tai pönkittää vallitsevia valtarakenteita – mutta representaatioiden muutos ei yksinään riitä, ellei myös intersektionaalisen analyysin paikantamiin ja paljastamiin rakenteisiin puututa.

Davisin teos muistuttaakin meitä siitä, miten sekä identiteettipolitiikka että intersektionaalinen valta-analyysi toimivat parhaimmillaan lähtökohtana sorron risteävien muotojen ymmärtämiselle ja siten myös radikaalille yhteiskunnalliselle muutokselle.[5] 1970- ja 80-lukujen mustan feminismin perinteessä toistuvasti painotetaan, että tällaiselle teorialle on keskeistä kapitalismin ja taloudellisen riiston ymmärtäminen yhdistettynä seksistisen ja rasistisen alistamisen analyysiin. Davis tuo esiin, miten pyrkimyksenä on solidaarisuuden rakentaminen yhtenäisemmän kamppailun mahdollistamiseksi:

> Kuten Karl Marx sanoi, ”valkoinen työläinen ei ole vapaa niin kauan kuin musta on polttomerkitty”, ja yhtä lailla totta oli, kuten [abolitionisti ja naisasianainen] Angelina Grimke terävänäköisesti vakuutti, että aikakauden demokraattiset kamppailut – erityisesti naisten tasa-arvon puolesta – olisivat olleet parhaiten voitettavissa yhdistämällä ne Mustien vapaustaisteluun. (88)

Samanlaisia kaikuja löytyy The Combahee River Collective Statement -tekstissä (1977), jossa luokkasorron, rasismin ja seksismin yhteisvaikutuksia omassa elämässään analysoivat mustat feministit toteavat: ”Jos mustat naiset olisivat

3 Esseessään ”There Is No Hierarchy of Oppressions” (1983, 9), Audre Lorde tuo esiin oikeiston pyrkimykset kääntää alistettujen ryhmien väliset erot heitä vastaan: ”[I]t is a standard of right-wing cynicism to encourage members of oppressed groups to act against each other, and so long as we are divided because of our particular identities we cannot join together in effective political action”. Vastineeksi tälle Lorde ehdottaa solidaarisuuden rakentamista erojen tiedostamisen kautta. Klassikkotekstissään ”The Master’s Tools Will Never Dismantle the Master’s House” Lorde (1979/1993, 112) toteaa: ”In our world, divide and conquer must become define and empower”.

4 Lisäksi tällaiseen liberaaliin näkökulmaan sisältyy ajatus siitä, että positiot kuten ”nainen” tai ”musta” ovat materiaalisesta todellisuudesta irrallaan leijailevia identiteettikategorioita, joihin ihmiset haluamillaan tavoilla kiinnittyvät. Kuten Ashley Bohrer (2018, 56–57) tuo esiin, mustien ja ruskeiden naisten intersektionaalisessa perinteessä päinvastoin painotetaan näiden kategorioiden syntymistä ja muovaantuvista historiallisessa kontekstissaan; tietynlaiset valtarakenteet luovat, kehystävät, ylläpitävät ja valvovat tietynlaisia identiteettipositioita.

5 Ks. myös alaviitteessä 4 mainittu Bohrer (2018, 59) ja Lye (2020).

vapaita, se merkitsisi sitä, että kaikkien muidenkin tulisi olla vapaita, sillä meidän vapautemme edellyttäisi kaikkien sortojärjestelmien tuhoutumista".[6] Mustien feministien teksteissä painottuu solidaarisuuden rakentaminen erojen yli (ei niitä pois pyyhkimällä), ja Davisin teos tuo historiallisten kipupisteiden lisäksi esiin myös onnistuneita esimerkkejä tällaisesta toiminnasta muun muassa Frederick Douglassin, W. E. B. Du Boisin ja Elizabeth Gurley Flynnin antiseksistisen, antirasistisen ja antikapitalistisen aktivismin kautta.

Lopuksi on syytä korostaa, että historiallisesta painotuksestaan huolimatta Davisin teos käsittelee etenkin loppua kohti monia erityisesti nykypäivän yhteiskuntaa koskevia ongelmakohtia, joissa taloudellinen, sukupuolittunut ja rasistinen alistaminen linkittyvät toisiinsa. Nostan näistä lyhyesti esiin teoksen parhaimpiin kuuluvan viimeisen luvun "Eroon kotitöistä – työväenluokan näkökulma", jossa Davis esittää sekä teoreettisen että pragmaattisen vasta-argumentin aikansa marxilaisten feministien *Wages for Housework* -liikkeelle. Tarkastelemalla kotityötä eri aikakausina eri yhteiskuntajärjestelmissä ja tuomalla esiin sen rodullistaviin mekanismeihin linkittyvää historiaa etenkin Yhdysvalloissa (myös luvussa 5), Davis onnistuu kritisoimaan aikansa marxilaisten feministien värisokeaa ja keskiluokkaista näkökulmaa kapitalismiin. Davis ottaa osaa teoreettiseen debattiin siitä, onko yhteiskuntaa uusintava hoivatyö arvoa tuottavaa vai ei, mutta hän myös siirtyy teoriasta käytäntöön pohtimalla parhaimpia strategioita naisten aseman parantamiseksi ja palkattomasta kotityöstä eroon pääsemiseksi. *Wages for Housework* -liikkeen vaatima palkanmaksu kotitöistä tekisi Davisin mukaan naisten "kotiorjuudesta" (280) yhteiskunnallisesti hyväksyttävämpää – se sitoisi naiset edelleen kodin piiriin yksitoikkoisen, uuvuttavan ja tuottamattoman työn tekemiseen. Sen sijaan kotityöt tulisi järjestää kaikille saatavilla olevana julkisena palveluna samalla, kun naisille tulisi vaatia töitä tasa-arvoisesti miesten kanssa. Kodin ulkopuolella olevissa työpaikoissa naisilla on myös paremmat mahdollisuudet liittyä yhteen muiden työntekijöiden kanssa "ja käydä kapitalisteja vastaan tuotantoprosessin ytimessä" (284). Kotitöitä käsittelevä luku – ja samalla koko teos – päättyy vaatimukseen kotitöiden yhteiskunnallistamisesta (*socialization*) ja teollistamisesta sekä samalla kutsuun kohti sosialistista yhteiskuntajärjestelmää.

Kotitöitä käsittelevä luku toimii erinomaisena esimerkkinä siitä, miten Davisin tutkimus painottaa analysoimiensa ilmiöiden materiaalista todellisuutta ja historiallista kontekstia sekä käytännönläheisiä ratkaisuja yhteiskunnallisiin ongelmiin.[7] Tämänkaltaisessa mustan feminismin

6 "If Black women were free, it would mean that everyone else would have to be free since our freedom would necessitate the destruction of all the systems of oppression". Suomennos kirjoittajan.

7 Samantyylistä analyysiä löytyy Davisin toisesta keskeisestä teoksesta *Are Prisons Obsolete?* (2003), jossa hän käy läpi vankilajärjestelmän historiaa ja nykypäivää etenkin Yhdysvaltojen kontekstissa.

perinteessä teorian ja tutkimuksen pyrkimyksenä on yhteiskunnallisen ja materiaalisen todellisuuden muokkaaminen paremmaksi ja yhdenvertaisemmaksi. Vaikka Davisin analyysit pohjautuvat Yhdysvaltojen historiaan ja poliittiseen kontekstiin, tarjoaa jo 40 vuotta vanha teos ajankohtaista luettavaa myös 2020-luvun suomalaisyleisölle – eikä vähiten siksi, että monet Davisin analysoimat kamppailut ja sorron muodot jatkuvat edelleen globaalilla mittakaavalla. Esimerkiksi kotitöitä käsittelevistä luvuista löytyy paljon mietittävää 2020-luvun Suomelle, jossa ikääntyvän väestörakenteen ratkaisuksi on ehdotettu alipalkatun hoivatyön sysäämistä rodullistetuille vähemmistöille.[8]

Anna Tuomikoski on tehnyt onnistuneen käännöksen, joka tuo esiin Davisin analysoimia kompleksisia ilmiöitä samanlaisella selkeydellä kuin alkuperäistekstikin. *Naiset, rotu ja luokka* -tyylisen teoksen kääntäminen on erityisen haastavaa siksi, että teokseen kuuluu paljon sellaista rodullistettuihin vähemmistöihin ja rasismiin liittyvää termistöä, jolle ei ole olemassa vakiintunutta suomennosta. Välillä englanninkielinen termi on jätetty pois ja korvattu suomenkielisellä selityksellä (esim. ”*maroon community*”, ”paenneiden orjien ja heidän jälkeläistensä muodostama yhteisö” [34]). Joskus yksittäinen sana on käännetty useammalla eri tavalla (esim. ”*miscegenation*”, ”rotujen sekoittuminen”, ”valkoisten ja mustien väliset sukupuolisuhteet” [38]). Lisähaasteen kääntämiseen tuo se, että Davis siteeraa suoraan monia tutkijoita ja politiikkoja, joiden tekstejä ei ole aiemmin suomennettu – näihin kuuluu esimerkiksi mustia marxilaisia tutkijoita ja varhaisen naisliikkeen vaikuttajia.

Suomessa on viime vuosina käyty paljon keskusteluja puutteellisesta suomenkielisestä sanastosta liittyen juuri rodullistettuihin vähemmistöihin ja rasismiin. Keskusteluissa on painotettu vähemmistöjen itsemäärittelyoikeutta ja sanavalintojen kytkeytymistä laajempiin valtakysymyksiin. Davisin teoksen suomennos olisikin voinut hyötyä jonkinlaisesta puheenvuorosta, jossa tehtyjä käännösvalintoja lyhyesti perustellaan ja avataan lukijalle.[9] Tämä auttaisi myös tulevien kääntäjien työtä, sillä Tuomikoski onnistuu navigoimaan hienovaraisesti esimerkiksi Davisin teoksessa esiintyvien, mustaa yhteisöä kuvaavien lukuisten eri termien

Teoksen lopuksi Davis tuo esiin, miten tärkeää (ja vaikeaa) on tasapainoilla kahden samanaikaisen yhteiskunnallisen päämäärän kanssa: parantaa tällä hetkellä vangittujen ihmisten elinoloja ja samalla kamppailla kohti vankilatonta tulevaisuutta. Davis listaa useita tapoja, joilla nykypäivän vankilaolosuhteita tulisi parantaa painottaen samalla, että reformit itsessään eivät riitä – tulee kamppailla vankilateollisuuden kokonaisvaltaisen lakkauttamisen puolesta.

8 Daria Krivonos (2021, 173) on tutkinut, miten Suomessa rakenteellisesti tuotetaan ”tietyntyyppisiä maahanmuuttajatyöntekijöitä matalapalkka-aloille” esimerkiksi kodinhoitotyön ja siivoustyön pariin.

9 Viimeaikainen esimerkki tällaisesta kääntäjien jälkisanasta löytyy esimerkiksi Koko Hubaran ja Astrid Swanin suomentamasta Toni Morrisonin teoksesta *Toiseuden synty: Rodusta, rajoista ja kirjallisuudesta*. Ks. Hubara & Swan (2020).

lomassa. Tuomikoski on myös lisännyt tekstiin hyödyllisiä ja kontekstualisoivia alaviitteitä, joissa yhdysvaltalaista historiaa vähemmän tuntevalle suomalaisyleisölle annetaan tärkeää taustatietoa Davisin mainitsemista tapahtumista, henkilöistä ja järjestöistä.

Kuten Maryan Abdulkarim toteaa suomennoksen alkusanoissa, Davisin kääntäminen on erityisen arvokasta nyt, kun Black Lives Matter ja Me Too -liikkeet ovat vaikuttaneet yhdenvertaisuuskeskusteluihin myös Suomessa. Viime vuosina onkin alkanut ilmestyä kauan kaivattuja suomennoksia mustien ja ruskeiden feministien klassikkoteoksista – yksittäisinä esimerkkeinä Audre Lorden *Sister Outsider* (1984, suom. *Sister Outsider – Esseitä ja puheita*, 2022) ja Gloria Anzaldúan *Borderlands/La Frontera: The New Mestiza* (1987, suom. *Rajaseutu – La Frontera: Uuden mestizan kutsu*, 2021). Tämä on suotuisa kehityssuunta ja ilmentää suomalaisessa tutkimus-, kulttuuri- ja aktivismikentässä tapahtuvaa murrosta, jonka taustalta löytyy esimerkiksi Ruskeat Tytöt, Fem-R ja Anti-Racist Forum -tyylisiä järjestöjä sekä globaali Black Lives Matter -liikehdintä. Silti paljon käännöstyötä on vielä jäljellä, jotta Davisin klassikkoteoksen kaltaiset tekstit saadaan yhä laajemmin käyttöön myös suomalaisessa tutkimuksessa ja opetuksessa.

Iida Pöllänen

DOI – https://doi.org/10.55294/tk.144748

Tutkimus & kritiikki on lisensoitu Creative Commons Nimeä-EiKaupallinen-EiMuutoksia 4.0 Kansainvälinen -lisenssillä.

LÄHTEET

Anzaldúa, Gloria (1987/2021). *Rajaseutu – La Frontera. Uuden mestizan kutsu*. Suom. Heta Rundgren ja Oscar Ortiz-Nieminen. Helsinki: Tutkijaliitto.

Bohrer, Ashley (2018). Intersectionality and Marxism: A Critical Historiography. *Historical Materialism,* 26(2), 46–74. https://doi.org/10.1163/1569206X-00001617

Combahee River Collective (1977/2012). The Combahee River Collective Statement. Noudettu 23.4.2024 osoitteesta https://www.blackpast.org/african-american-history/combahee-river-collective-statement-1977/

Crenshaw, Kimberlé (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139–167.

Crenshaw, Kimberlé (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43(6), 1241–1299.

Davis, Angela (1974/1975). *Sydämeni halusi vapautta*. Suom. Seppo Loponen. Helsinki: Tammi.

Davis, Angela (1982). Women, Race and Class: An Activist Perspective. *Women's Studies Quarterly*, 10(4), 5–9.

Davis, Angela (2003). *Are Prisons Obsolete?* New York: Seven Stories Press.

Hubara, Koko & Swan, Astrid (2020). Suomentajien jälkisanat. Teoksessa Toni Morrison, *Toiseuden synty. Rodusta, rajoista ja kirjallisuudesta* (suom. Koko Hubara & Astrid Swan), 112–120. Helsinki: Tammi.

Krivonos, Daria (2021). Valkoisuus, luokka ja rodullinen eriarvoisuus työmarkkinoilla. Teoksessa Suvi Keskinen, Minna Seikkula & Faith Mkwesha (toim.), *Rasismi, valta ja vastarinta: Rodullistaminen, valkoisuus ja koloniaalisuus Suomessa*, 164–184. Helsinki: Gaudeamus.

Lorde, Audre (1979/1993). The Master's Tools Will Never Dismantle the Master's House. Teoksessa *Zami; Sister Outsider; Undersong*, 110–113. New York: Quality Paperback Book Club.

Lorde, Audre (1983). There Is No Hierarchy of Oppressions. *Homophobia and Education: Interracial Books for Children Bulletin*, 14(3–4), 9.

Lorde, Audre (1984/2022). *Sister Outsider – Esseitä ja puheita*. Suom. Kaijamari Sivill. [Helsinki:] Kosmos.

Lye, Colleen (2020). Identity Politics, Criticism, and Self-Criticism. *The South Atlantic Quarterly,* 119(4), 701–714. https://doi.org/10.1215/00382876-8663603